

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНИХ ЦИКЛІВ НА РОЗВИТОК СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ

Розглянуто циклічність розвитку економічної системи, взаємозв'язок циклічності макро- і мікросистем, визначено основні етапи життєвого циклу підприємства та наведено основні показники які потребують контролю на кожному етапі життєвого циклу, запропоновано заходи щодо ефективного управління підприємством на кожному етапі життєвого циклу

Постановка проблеми. Функціонування вітчизняних промислових підприємств у сучасних умовах економічної нестабільності викликає необхідність стратегічного управління на підприємствах, зокрема, прогнозування тенденцій їх розвитку. В даний час на більшості підприємств існує комплекс протиріч структурного, організаційного, технологічного та управлінського характеру. Ця ситуація вимагає розробки нових підходів до побудови систем управління. Дана проблема найбільш актуальна для великих і середніх промислових підприємств, які є фундаментом української економіки і які особливо гостро відчули інформаційно-структурний вакуум, що утворився внаслідок ліквідації централізованої галузевої системи управління народним господарством.

Істотний вплив на функціонування підприємств здійснює динамізм зовнішнього і внутрішнього середовища, однією з характеристик якого є циклічність. Поряд з економічним циклом макроекономіки, життєвим та економічними циклами галузі, на становище підприємства впливають життєвий цикл продукції, що виробляється, життєвий і економічний цикли розвитку самого підприємства. При зміні стадій циклів відбуваються зміни змісту систем управління. Характер діяльності, завдання та функції управління залежать від змісту цілей, які мають свою специфіку на кожній стадії розвитку підприємства. Нові цілі вимагають виходу на нові орієнтири, нові критерії рівноваги в системі, нові організаційні структури.

Вплив циклічного розвитку на систему управління посилюється в умовах переходу української економіки до ринкових відносин. Реалізація законів ринку і адаптація до них управлінських відносин багато в чому відбувалися хаотично, що призвело до неефективного функціонування управлінських служб підприємств. Вирішення проблеми трансформації систем управління особливо актуально для промислових підприємств України, значна частина яких знаходиться в складному фінансовому становищі. До найбільш істотних причин такого стану відносять не стільки дефіцит фінансових коштів, скільки невміння управляти цими засобами в умовах циклічності розвитку підприємства.

Таким чином, постає необхідність у дослідженні циклічності розвитку підприємства та удосконаленні управління підприємством в умовах циклічних змін, що дозволить, виходячи із концепції життєвих циклів, врахувати особливості динаміки економічних процесів вибрати найбільш оптимальну систему управління підприємством серед альтернатив в сучасних економічних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема циклічного розвитку економіки розроблена досить детально. Теоретичні концепції циклічного розвитку соціально-економічних систем розроблені в працях А. Сміта, К. Маркса, Дж. Мілля, К. Жюглар, Дж. Мілля, А. Маршалла, Г. Джорджа, М. Туган-Барановського, М. Кондратьєва, Дж. Кітчина, Й. Шумпетера, Г. Касселя, Дж. Кейнса, Л. Мейслера, Р. Еліотта, Д. Ван Дайна, А. Пігу, Е. Хансена, П. Хейне. У вітчизняній науці в різних роботах аспекти цієї проблеми розглядали: Н.А. Макашева, В.М. Жеребін, В.І. Маєвський, Н.М. Рімашевський, Є.Є. Слущкий, Ю.В. Яковець та ін. Проте в даний час окремі науково-методичні аспекти дослідження економічних циклів залишаються недостатньо вивченими і носять дискусійний характер. Зокрема, слід зазначити незначну увагу, яку приділяють дослідженням наприклад, показників циклічних змін в економіці на мікрорівні, аналізу періодичних коливань економічних циклів, функціонування окремих підприємств як економічних систем і прогнозування тенденцій їх розвитку на основі теорії циклів. При цьому розробка науково-методичних основ такого прогнозування значно відстає від практичних потреб вітчизняних підприємств.

Також слід зазначити, що управлінський персонал підприємств не завжди має належне уявлення про цілі, завдання, методи, засоби і можливості прогнозування.

Мета дослідження. Дослідити розвиток підприємства в умовах циклічних змін та запропонувати заходи щодо ефективного управління підприємством на кожному етапі його життєвого циклу.

Викладення основного матеріалу дослідження. У природі важко знайти таке явище, яке знаходилося б поза процесом розвитку. Розвиток супроводжується зовнішніми і внутрішніми суперечностями, які виводять явище або на шлях прогресу, або на шлях регресу. Будь-який стан явища описується якими-небудь параметрами, які дозволяють зрозуміти, чи знаходиться явище в рівноважному стані або вийшло з нього, чи істотні відмінності між ними по глибині розбіжності, і які позитивні або негативні моменти несуть в собі ці відмінності.

Світова економіка як система знаходиться в постійному русі, її пропорції і взаємозв'язки змінюються як в просторі, так і в часі. Виходячи з цього, можна сказати, що економіці властиві два стани:

1. Стан рівноваги, коли суспільне виробництво (пропозиція) і суспільне споживання (попит) в достатній мірі збалансовані.

2. Стан нестабільності, коли порушуються нормальні зв'язки і пропорції в економіці і настає її кризовий стан.

З економічної точки зору поняття "нестабільність" означає, що розвиток економіки супроводжується відхиленнями від нормального процесу розвитку. Нестабільність економіки не є випадковим явищем, воно характеризується певними закономірностями вияву, властивими економічній системі. Причина в тому, що економіка розвивається циклічно. Учені різних напрямів давно відмітили, що багато явищ в економіці повторюються з певною періодичністю, тобто циклічно.

Ідея економічних циклів сформувалась вперше у французького вченого Клементя Жюгляра ще у середині XIX століття [4]. До цього увагу вчених-економістів привертати не цикли, а тільки кризи, що розглядалися не як складові циклічного розвитку господарства, а як ознаки соціально-економічного катаклізму.

Економічний цикл – постійне повторення періодів підйому і спаду економічної активності, що відбивається через зміни взаємозалежних показників – темпу економічного росту, рівнів зайнятості, виробництва й інфляції. Періодичні зльоти і падіння ринкової кон'юнктури насамперед виявляються в різноманітних формах невідповідності попиту і пропозиції. Основними характеристиками циклу є його причини, фази (пожвавлення, бум, спад, підйом), динамічні параметри, частота повторення, амплітуда показників ділової активності. До зовнішніх (екзогенних) чинників циклічності відносять виробники, що генерують початкові імпульси, (науково-технічні відкриття, міграція, динаміка населення, нові джерела ресурсів); до внутрішніх (ендогенних) чинників – модифікатори імпульсів у рамках позазначених коливань (зміни споживання й інвестицій).

Циклічність – це об'єктивна форма розвитку національної економіки і світового господарства як єдиного цілого. Інакше кажучи, закономірний рух від однієї макроекономічної рівноваги в масштабі економіки в цілому до іншої.

Однак при аналізі економічної циклічності необхідно враховувати, що джерело нестабільності економічної системи більш вищого порядку (макроекономічної системи) знаходиться в системах більш нижчого порядку (мікросистемах). Мікроекономічний суб'єкт є носієм економічної енергії двох видів: енергії економічної активності і потенціальної економічної енергії [1, с. 13-18].

Таким чином, одним з найважливіших аспектів стратегії розвитку та ефективного управління підприємством в сучасних умовах є врахування фактора циклічності. Такий акцент дослідження системи означає реалізацію еволюційного підходу до розвитку. Спочатку наведемо кілька цікавих з нашої точки зору висловлювань.

Професор Є.І.Шохін про циклічність розвитку підприємства пише – "Розвиток підприємства відбувається послідовно в часі, в комбінації циклів різних продуктів його діяльності. Цей цикл можна розділити на періоди з різними оборотами і прибутком: дитинство (невелике зростання обороту, негативні фінансові результати); юність (швидке зростання обороту, перший прибуток); зрілість (уповільнення зростання обороту, максимальний прибуток); старість (оборот і прибуток падають). Загальний період життєвого циклу підприємства визначається приблизно в 20-25 років,

після чого воно припиняє своє існування або відроджується на новій основі і з новим складом власників і менеджерів. Поняття циклу життя підприємства дозволяє визначити різні проблеми, які виникають при його розвитку, і оцінити його інвестиційну привабливість" [3, с. 281-282].

"Теорія життєвого циклу дозволяє виділити компоненти, що сприяють змінам, а отже, здатність до адаптації критерій гнучкості стає основним. Елементи зростання залежать від з'єднання факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ. Економічне середовище кристалізується в чинниках попиту, в технологічних нововведеннях і в структурних умовах ринку (це твердження співвідноситься з нашим баченням проблеми тобто 1) про визначальну роль виробничої функції ресурсів, 2) інноваційності як фактора системи, що розвивається 3) наявність інфраструктури для розвитку системи). Загибель економічної організації рідко буває повною і неминучою. Розпад її виражається скоріше в придбанні деяких її елементів іншими організаціями, тобто у розколі. Крім того, організація, наблизившись до межі свого існування, відроджується за допомогою трансформації своїх структур, технологій, заміни чи поповнення кадрів і зміни своєї стратегії. Так народжується "нова" організація і починається новий життєвий цикл" [2, с. 182-183].

Ще більш цікавими, з точки зору викладених нами поглядів на циклічність розвитку системи, зростання її вартості та інновації, слід вважати твердження так званої астонської групи вчених і А. Чендлера [2, с. 188]. Циклічна модель розвитку організації розроблена астонської групою передбачає виділення певних фаз у закономірному процесі розвитку, що обумовлюють її здатність до здійснення нововведення:

- виникнення організації (глобальна інновація);
- становлення організації (період успішних перетворень і радикальних інновацій);
- зрілість організації (період невдалих спроб перетворень та інновацій);
- період заспокоєного стану (відсутність інновацій).

А. Чендлер у версії життєвого циклу виділяв фази характерні для взаємин із зовнішнім середовищем: розширення операцій і накопичення ресурсів; раціоналізація ресурсів; експансія в сферу нових ринків, створення нових структур.

На наш погляд, основні циклічні процеси в системі можна пояснити існуванням наступних збурень та специфіки її функціонування:

1) наявність стадій відтворювального процесу елементів у частинах системи, тобто формування, використання ресурсів у рамках тієї чи іншої класифікації. Наприклад, періодичність надходження доходів з цінних паперів, формування позикових коштів за рахунок кредитів банків.

2) наявність стадій відтворювального процесу щодо всієї системи, тобто формування, використання всієї сукупності ресурсів. Наприклад, періодичність надходження виручки від реалізації продукції.

3) наявність стадій життєвого циклу в будь-якій системі припускають коливання вартості протягом існування системи. Мова йде про стадії народження, зрілості, смерті.

4) вплив тотожних параметрів макросередовища обумовлює наявність синхронних процесів в системі (її складових, що резонують з тотожними). Наприклад, рівень інфляції, особливості грошово-кредитної політики і т.д.

Функціонування будь-якого господарюючого суб'єкта в фазах циклу його розвитку складається з великої кількості різних процесів і залежно від фази циклу, типу суб'єкта, його розміру і виду діяльності окремі процеси можуть займати в ньому провідне місце або відсутні зовсім. Незважаючи на величезну різноманітність процесів, їх можна згрупувати за видами діяльності та виділити основні, які охоплюють виробничу, збутову, фінансову та інші види діяльності будь-якої організації. Управління кожним з цих процесів є підсистемою управління в загальній системі управління підприємством.

У розвитку підсистем управління є загальні та особливі риси. Преші обумовлені призначенням підсистеми (управління), другі – специфікою розвитку об'єкта управління.

Життєвий цикл підприємства представляє собою ламану лінію з певними точками перегину (переломними моментами). Це свого роду стадії або періоди, які можна розділити на довгі або основні і короткі, або проміжні. Довгі періоди на графіку життєвого циклу можна позначити як лінії (стадії), короткі як точки (переломи). У цілому модель життєвого циклу підприємства є послідовністю: виникнення (перелом) – зростання (стадія) – криза зростання (перелом) – стабільність (стадія) – криза стабільності (перелом) – спад (стадія) – ліквідація (перелом).

Життєвий цикл підприємства тісно пов'язаний з фінансовими потоками. Після виникнення та рестрації підприємства починається його зростання. На цій стадії потрібні великі фінансові вкладення в організацію виробництва, які поступово починають перекриватися надходженнями від реалізації продукції. На цій стадії нерідко використовуються венчурні вкладення – кошти венчурних компаній і фондів. Грошовий потік на цій стадії негативний, але абсолютна величина "мінуса" поступово зменшується.

В певний момент часу грошовий баланс стає нульовим. Це точка беззбитковості (самоокупності). Далі стадія зростання триває, але підприємство переходить в іншу категорію – криза зростання. Грошові надходження перевищують витрати, але прибуток вкладається у розвиток підприємства. На цій стадії частка венчурного капіталу зменшується, і для розвитку підприємства залучаються довгострокові кредити.

На стадії стабільності грошовий потік стабілізується. Кошти залучаються лише для підтримки поточної діяльності, зазвичай для цього достатньо прибутку підприємства, прибуток, що залишається витрачається на інші цілі – виплату дивідендів, вкладення в інші підприємства і т.д. Підприємство переходить у категорію – криза стабільності.

Після проходження точки кризи стабільності грошові надходження починають зменшуватися, що приводить до спаду. Далі можливі два варіанти розвитку подій. Якщо керівники підприємства проводять його реструктуризацію (що, як правило, вимагає фінансових вкладень), то підприємство переходить у категорію - зростання. Якщо ж реструктуризація не проводиться, то до точки нульового грошового балансу підприємство як і раніше знаходиться в категорії – криза стабільності, а нижче її переходить у категорію – ліквідація. Грошові надходження стають менші ніж витрати на поточну діяльність, тому для подальшого існування підприємства необхідні додаткові фінансові ресурси. Якщо вони не здійснюються, то закінчується це ліквідацією підприємства.

Для середніх і великих підприємств, особливо доміантнопродуктового або диверсифікованого типу, картина змінюється, набуваючи більш складного характеру. У них може бути кілька стадій росту, що перемежуються з періодами насичення, а також кілька стадій спаду. Стадія насичення також може змінюватися періодами зростання або спаду. В окремих випадках спад може змінитися зростанням і навпаки.

Крім того, будь-яке підприємство розвивається в рамках спільного економічного простору і підкоряється загальним економічним законам. В умовах тривалого поступального розвитку економіки в країні і галузі підприємство розвивається природним чином, підкоряючись нормальним макроекономічним законами попиту – пропозиції та законами конкуренції в галузі. В умовах кризи ситуація змінюється. Коли загальноекономічна ситуація погіршується, ускладнюється ситуація в галузі, то як правило зменшується попит на продукцію, що випускається. Підприємства змушені вести політику виживання, багато з них банкрутують і припиняють існування. Тому аналіз фінансово-економічного стану на кожному етапі життєвого циклу є одним з найважливіших елементів у системі управління підприємством, оскільки він дозволяє виявити проблемні сторони в діяльності підприємства і визначити шляхи їх вирішення.

Ефективна система управління підприємством означає таку структуру управління на підприємстві, за якої забезпечується відсутність плінності кадрів, чіткість та послідовність прийнятих управлінських рішень, розподілу відповідальності, контроль за їх виконанням, сталість партнерів і постачальників, каналів збуту і т.д. Як зазначалось вище, підприємство як фінансово-економічний механізм має певний життєвий цикл, оскільки будь-яка система має граничні можливості що обмежують її подальше існування в первісному вигляді певним періодом часу. Таким чином, завданням керівництва підприємства є визначення моменту проведення комплексу заходів щодо збільшення його з урахуванням організаційно-економічних особливостей етапу життєвого циклу.

Згідно вище зазначеного, до етапів життєвого циклу підприємства належать фази зародження, зростання ділової активності, зрілості і спаду. Для розгляду ефективності системи управління підприємством з урахуванням циклічності функціонування, на наш погляд, необхідно сформулювати поняття загальної ефективності системи управління. Загальна ефективність системи управління представлена сукупністю показників, що характеризують оцінку діяльності підприємств на певному етапі життєвого циклу. Тривалість життєвого циклу підприємства для різних країн і галузей буде різною, тим не менш, характер кривої для всіх підприємств однаковий. Крива життєвого циклу

складається з окремих ділянок, кожен з яких описує залежність підприємства від зовнішніх і внутрішніх умов, що виникають у той чи інший відрізок часу. Для кожного етапу характерний певний набір фінансово-економічних показників, які дозволяють визначити ефективність його функціонування.

Етап зародження характеризується створенням підприємства та поступовим впровадженням на ринок, в цей час відбувається техніко-економічне становлення, накопичення активів підприємства. Дуже важливо відстежувати прогнозні показники, характерні для фази зародження, порівнювати їх з фактичними і коригувати їх. Особливу увагу слід приділяти динаміці структури активів. Обсяги виробництва і продажів на етапі зародження ростуть повільними темпами. Так як канали постачання сировини та продажу готової продукції не налагоджені, виникають труднощі з виробництвом і зі збутом.

На етапі зародження підприємства особлива увага повинна приділятися показниками платоспроможності та фінансової стійкості. Тому що в цей період підприємство ще не працює на повну потужність, робити які-небудь висновки за показниками рентабельності або оборотності ще рано. У цей час підприємство має досить велику частку позикових коштів, тому його фінансовий ризик досить високий, що породжує вимогу стабілізувати фінансові показники.

На етапі зростання ділової активності підприємства темпи росту продажів різко зростають, підприємство визнається споживачами, постачальниками, кредиторами. Виробництво характеризується інтенсивною модернізацією, зростає якість продукції. На даному етапі частка позикових коштів в активах підприємства помітно скорочується. Показники фінансової стійкості і платоспроможності повинні бути вже стабільними. Якщо вони не стабілізувалися на попередньому етапі, то це означає, що підприємство не домоглося того рівня ефективного функціонування, який відповідає фазі росту. Отже, потрібно переглянути маркетингову стратегію і позикову політику підприємства.

На етапі зростання важливими стають показники оборотності і рентабельності продажів. Чим вище ці показники, тим краще йдуть справи у фірми. Зменшення одного з коефіцієнтів має аналізуватися з метою своєчасного прийняття відповідних заходів з оздоровлення підприємства. Для підтримки ефективності діяльності підприємства на даному етапі необхідний аналіз показників рентабельності, особливо рентабельності продажів. У фазі зародження рентабельність могла бути не дуже високою, оскільки виробництво ще тільки налагоджувалося. Але коли підприємство досягає етапу зростання і позбавляється від труднощів, пов'язаних з необхідністю подолання галузевих вхідних бар'єрів, воно повинно вийти на стабільний рівень роботи.

Для підтримки ефективного функціонування підприємства в період зрілості необхідно контролювати стан показників рентабельності продажів, рентабельності активів і власного капіталу, оборотності. Однак, якщо показники фінансового та виробничого ризиків високі, то необхідно стабілізувати показники фінансової стійкості та платоспроможності. Відхилення фінансових показників від нормальних середньогалузевих значень в період зрілості свідчить про

фінансово-економічну нестабільність функціонування підприємства і, підприємство повинно вживати заходи щодо фінансово-економічного оздоровлення.

Основними сигналами, що свідчать про зниження ефективної діяльності підприємства в період зрілості, можуть бути показники морального і фізичного зносу основних засобів, оновлення яких вимагає залучення додаткових інвестицій. Тим не менше, чітко спланована стратегія реагування на збільшення значень цих показників дозволяє перейти на якісно новий технічний і технологічний рівень, збільшити обсяг виробництва, підвищивши при цьому якість продукції.

Період спаду настає, головним чином, за рахунок агресивної політики конкуруючих підприємств, а також у результаті посиленого старіння ресурсів: як матеріальних, так і кадрових, інформаційних, організаційних. Для цього етапу характерні слабкий маркетинг, висока частка позикових коштів. Великий вплив на динаміку підприємства здійснюють зовнішні фактори, намічається дестабілізація всіх його фінансових та економічних показників. У цей період потрібно розробити комплекс заходів щодо фінансово-економічного оздоровлення підприємства, таких, як стабілізація фінансових показників, впровадження нової маркетингової стратегії. Можливо, буде потрібно проведення комплексу заходів для своєчасного зняття з виробництва застарілої продукції, виведення на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг, зміни цінової політики, стратегії формування попиту і стимулювання збуту; підвищення сервісу обслуговування споживачів, пошук нових сегментів ринку і т.п. Слід зазначити, що, якщо б всі вищевказані заходи були здійснені завчасно, у період зрілості підприємства, то можна було б уникнути періоду спаду і великих втрат.

Таким чином, найважливішим принципом підтримання ефективного функціонування підприємства є постійний контроль за фінансово-економічними показниками з метою виявлення сигналів про настання зниження ефективності та негайної реакції на ці сигнали.

Необхідно окремо розглянути основні заходи, які дозволять підвищити ефективність діяльності підприємств на кожному етапі життєвого циклу.

1) До заходів етапу зародження можна віднести такі, як поступове впровадження на ринок, проведення активного маркетингу та налагодження зв'язків з постачальниками та кредиторами.

2) На етапі зростання слід проводити модернізацію виробництва, забезпечувати зростання якості продукції і контролювати позикову політику підприємства.

3) На етапі зрілості настає черга заходів щодо інтенсивної модернізації і диверсифікації виробництва, здійснюється пошук нових контрагентів.

4) У період спаду знову настає час проводити посилений маркетинг, а також необхідне підвищення кваліфікації працівників і збільшення обсягу виробництва.

Таким чином, на кожному етапі життєвого циклу підприємства проблемними є ті чи інші групи показників, які слід контролювати. На підставі запропонованих заходів виділимо основні контрольні показники (табл. 1).

Таблиця 1. Основні контрольні показники підприємства на етапах життєвого циклу

Показники	Платоспроможності та ліквідності	Фінансова стійкість	Рентабельність і ділова активність	Ринкова активність	Ризикованість
Етапи життєвого циклу					
Зародження	+	+			+
Ріст			+	+	
Зрілість			+	+	
Спад	+	+	+		+

За даними показниками можна зробити висновок про ступінь ефективної діяльності підприємства на різних стадіях життєвого циклу. Тому для ефективного управління фінансово-економічним станом підприємства критерії оцінки на різних етапах життєвого циклу різні. Це пов'язано з тим, що підприємство розвивається в часі, і, починаючи із зародження, зазнає докорінних змін в інвестуванні, структурі активів і пасивів, в стані конкурентоспроможності та ділової активності, основних засобів та інших факторів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Циклічність – це об'єктивна форма розвитку національної економіки, галузі чи окремого підприємства. Інакше кажучи, закономірний рух від однієї рівноваги до іншої. Життєвий цикл підприємства – це шлях, який проходить господарюючий суб'єкт з моменту його реєстрації як юридичної особи до моменту ліквідації з причин банкрутства чи з будь-яких інших причин. Життєві цикли підприємства, як правило, не збігаються

з економічними циклами, життєвими циклами продуктів, технологій і вимагають ретельних досліджень.

Список використаної літератури:

1. Огородникова Т.В. Индивидуальное и коллективное волновое поведение микросубъектов экономики: методологический аспект: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. – Иркутск: БГУЭП, 2007.
2. Лафта Дж.К. Теория организации: Учеб. Пособие. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. – 416 с.
3. Финансовый менеджмент: Учебное пособие / под ред. проф. Е.И. Шохина. – М.: ИД ФБК-ПРЕСС, 2002. – 408 с.
4. Juglar C. Des crises commerciales et de leur retour périodique en France, en Angleterre et aux Etats-Unis. P., 1862.

ВАЛОВИЧ Микола Зіновійович – аспірант Тернопільського національного економічного університету